

Hermannsdenkmal in het Teutoburgerwoud vlakbij Detmold, Duitsland.

De lange schaduw der Germanen

*Een worsteling van tien eeuwen met het
Duitse zelfbeeld*

Thomas H. von der Dunk

AUP

Omslagontwerp: Sander Pinkse Boekproductie

Illustratie omslag: Philipp Veit, *Germania*, 1848. Neurenberg, Germanisches Nationalmuseum

Vormgeving binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 97 894 6298 179 9

e-ISBN 97 890 4853 153 0 (pdf)

e-ISBN 97 890 4853 154 7 (ePub)

© T. H. von der Dunk / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam, 2016

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j, het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

AUP heeft geprobeerd alle rechthebbenden te achterhalen en in te lichten. Als u desondanks denkt dat een bepaalde vermelding van eigenaar of copyright onjuist of onvolledig is, kunt u contact met ons opnemen.

Inhoud

Voorwoord bij de tweede druk	9
Hermann	11
Karel	29
Luther	63
Leopold	93
Frederik	123
Lodewijk	151
Napoleon	201
Literatuur	221
Personenregister	237
Herkomst afbeeldingen	243

*Es braust ein Ruf wie Donnerhall
wie Schwertgeklirr und Wogenprall
Zum Rhein, zum Rhein, zum deutschen Rhein!
Wer will des Stromes Hueter sein?*

*Durch Hunderttausend zuckt es schnell
und aller Augen blitzen hell
der Deutsche, bieder, fromm und stark
beschuetzt die heil'ge Landesmarck*

*Er blickt hinauf in Himmels Au'n
da Heldenvaeter niederschau'n
und schwuert mit stolzer Kampfeslust
Du Rhein bleibt deutsch wie meine Brust!*

*So lang ein Tropfen Blut noch glueht
noch eine Faust den Degen zieht
und noch ein Arm die Buechse spannt
betritt kein Feind hier deinen Strand!*

*Der Schwur erschallt, die Woge rinnt
Die Fahnen flattern hoch im Wind
am Rhein, am Rhein, am deutschen Rhein
Wir alle wollen Hueter sein!*

Inscriptie op de sokkel van de
Germania – het zogeheten Niederwald-
denkmal – bij Rüdesheim aan de Rijn.

(Zeichnung von E. Thöng)

Treuschwur

Dort fließt der Rhein, und über jenen Gipfeln
 Ragt der Germania hehre Erzgestalt;
 Es rauscht in allen hohen Eichenwipfeln,
 Und jeden Deutschen überläuft es kalt.

Hier ist der Ort, wo ich die Treue schwöre,
 Und wo ich schwöre, ewig feusch zu sein.
 Sieh deinen Sohn, Germania, und höre!
 Hörst es, ihr Wälder! Hör es, Vater Rhein:

Es weitet sich die Brust im Hochgefühl,
 Und zitternd läuft es mir durch Bein und Mart.
 Nein! Nie erschlaß ich auf dem Wollustfüßle,
 Deutsch bleibt mein Herz, und jeder Muskel hart.

Und plagt es mich in wirren Fieberträumen,
 Mag jede Nacht voll Höllenqualen sein,
 Mag auch das Blut in meinen Adern schäumen —
 Germania, dein Sohn bleibt feusch und rein!

Peter Schlemihl

Karikatuur van E. Thöng met het Niederwalddenkmal bij Rüdesheim en het gedicht 'Treuschwur' van Peter Schlemihl in de *Simplicissimus* van 1 april 1907.

Het Hermannsdenkmal in de sneeuw.

Voorwoord bij de tweede druk

Het voorliggende boek vormt de tweede druk van een werk van mijn hand dat in het jaar 2000 bij Amsterdam University Press onder de titel *De schaduw van het Teutoburgerwoud. Een Duitse politieke zedenschets van tien eeuwen* in een bescheiden oplage verscheen. Dat was dientengevolge vrij snel uitverkocht, terwijl mij sindsdien regelmatig gebleken is, dat er navraag naar bestaat. Boeken in de Nederlandse taal voor een breed publiek over het twintigste-eeuwse Duitsland bestaan er bij de vleet, maar die over eerdere perioden zijn schaars en *De schaduw van het Teutoburgerwoud* was nu juist een van de weinige Nedertandstalige studies die de oudere Duitse geschiedenis – die van vóór de totstandkoming van de Duitse eenheid in 1871 – tot onderwerp had. Omdat die oudere geschiedenis nog steeds haar sporen in het heden nalaat, is de inhoud van het boek nog onverkort relevant.

Het is daarom verheugend dat de uitgever nu tot een onverkorte heruitgave is overgegaan, waarbij tevens de gelegenheid te baat is genomen, om een deel van de afbeeldingen in kleur te brengen. Soms betreft dat dezelfde illustratie als in de eerste editie, in een aantal gevallen is deze door een andere vervangen. Ook gewijzigd is – naast de geheel nieuwe omslag – de aan de iets kleinere bladspiegel aangepaste opmaak. Als gevolg van de mede daarmee samenhangende gewijzigde pagina-indeling is uiteraard ook het personenregister aangepast.

De tekst zelf is, afgezien van één enkele feitelijke correctie (een fout jaartal) en een paar minieme stilistische wijzigingen in de woordkeuze, ongewijzigd, en hetzelfde geldt voor de lijst met relevante literatuur, die bij de eerste uitgave van het boek vrij volledig was. Gezien de omvang van het thema, en daarmee van de inmiddels verschenen nieuwe studies, zou het ondoenlijk zijn om de lijst op een evenwichtige wijze te completeren; het schrijven van een geheel nieuwe tekst had dan meer voor de hand gelegen.

Ofschoon de slotalinea was toegespitst op de toenmalige actuele situatie, lijkt mij deze ook nu nog voldoende voor zichzelf te spreken. De belangrijkste verandering sindsdien is dat de voormalige bondspresident Richard von Weizsäcker en de voormalige Saarlandse ministerpresident Oskar Lafontaine, die ik als belichaming van de 'Germaanse' versus de 'Romaanse' ziel in de Duitse inborst tegenover elkaar plaats, inmiddels is overleden respectievelijk met pensioen is. Dat de Duitse mark intussen voor de euro heeft plaatsgemaakt, heb ik ook niet als afdoende reden gezien om in de tekst van de inleiding in te grijpen.

De auteur, januari 2016

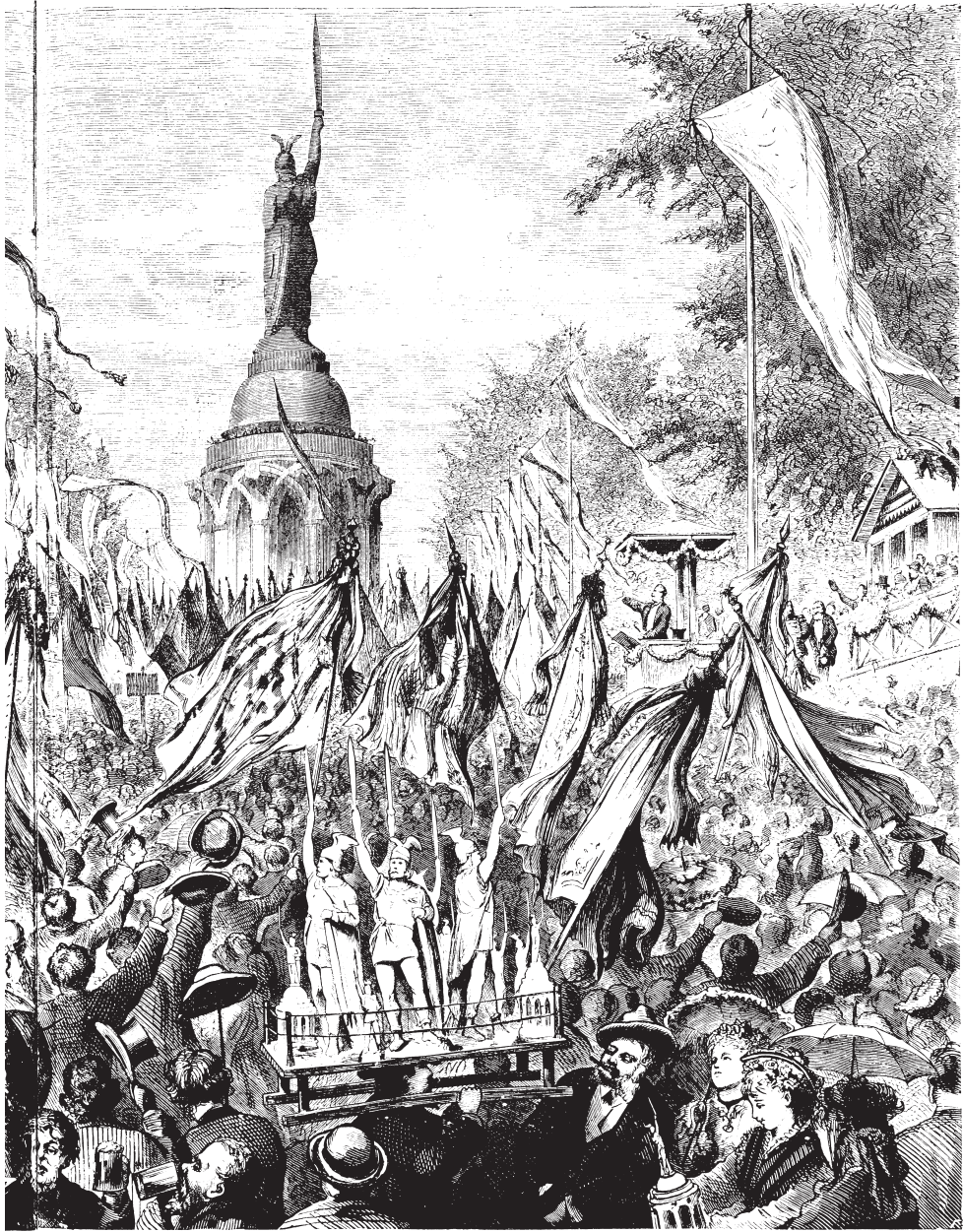
HERMANN

Arminius op een geïdealiseerde voorstelling uit de renaissance, ontleend aan Burkhard Waldis, *Ursprung und Herkomen der zwölferten alten König und Fürsten Deutscher Nation* (1543).

Inwijdingsceremonie van het Hermannsdenkmal op 16 augustus 1875, prent van Knut Ekwall.

Hermannsdenkmal in het Teutoburgerwoud, vlakbij Detmold, Duitsland.

Een schim spookt sedert vijf eeuwen door Europa: de schim der Teutonen. Een schim die zich tot op de dag van vandaag in ons achterhoofd heeft vastgezet en het beeld van ons eigen werelddeel in hoge mate bepaalt. Zij heeft, inmiddels al weer ruim honderd jaar geleden, materiële vorm gekregen, menselijke contouren tevens, aan de randen van het Teutoburgerwoud. Daar staat hij in de buurt van Detmold, met onderstuk en al ruim 53 meter hoog: Hermann de Cherusker, de Germaanse – lees Duitse – vrijheidsheld, in koper gegoten en het zwaard in de hand hoog geheven, dreigend op de aanstormende cohorten van de Romeinse – lees Franse – vijand gericht. Die laatste is intussen weliswaar verdwenen, heeft althans plaats gemaakt voor drommen bedaaide echtparen die per touringcar uit het westen worden aangevoerd, maar de held staat er nog even heldhaftig als toen.

Hermann-Arminius: de in lectuur tot mythische en in sculptuur hier tot monsterlijke proporties opgeblazen aanvoerder van de vrije Germanen, die het leger versloegen waarmee de Romeinse stadhouder Publius Quinctilius Varus uit naam van keizer Augustus Germanië wilde bedwingen en vervolgens in het jaar 9 met twintigduizend soldaten in de Westfaalse moerassen verzoop. Het jaar 9 na Christus: een waar *Schicksalsjahr* voor Europa, meer nog door wat men er in de geschiedschrijving later van maakte dan door wat het feitelijk was. Hermann werd hierin de onverzettelijke vrijheidsheld, die zich niet door het onverslaanbaar geachte Romeinse imperium wilde laten knechten, die zelfs tegen een enorme militaire overmacht stand durfde te houden: liever dood dan slaaf. Dankzij hem werd aan de Rijn de Romeinse expansie een halt toegeroepen, bleef de Germaanse helft van Europa vrij en Germaans, bleef haar het lot van het door Caesar getemde Gallië, en daarmee een romanisering bespaard.

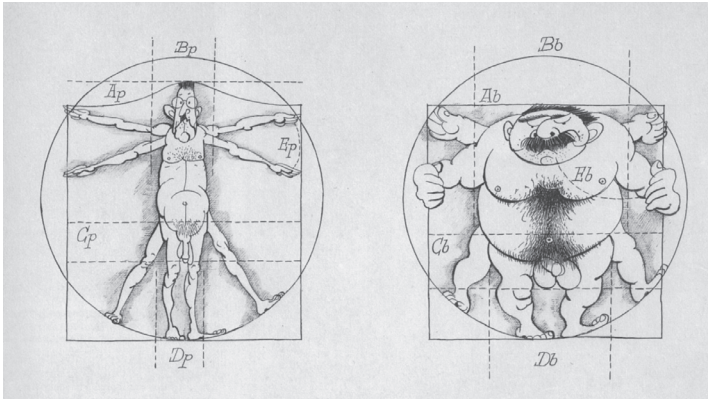
Dit beeld heeft zich sindsdien stevig in ons geheugen gegrift: de ondergang van Varus en de overwinning van Arminius als de grondslag van een culturele tweedeling van Europa langs de Rijn, van een scheidslijn die wij telkens onbewust hanteren bij onze mentale plaatsbepaling binnen het eigen continent. Er is een Germaanse helft en er is een Romaanse helft – het Slavische

oosten valt traditioneel buiten ons blikveld – zoals er Germaanse volkeren zijn en Romaanse volkeren, Germaanse en Romaanse talen. Germania en Romania: reeds zolang als Europa zich van haar eigen bestaan bewust is, valt het in deze beide delen uiteen.

Germania versus Romania – dat is, zo wil de heersende gedachtegang het dan grofweg, heden ten dage protestant tegenover katholiek, democratisch tegenover autoritair, sober tegenover uitbundig, onkreukbaar versus corrupt, en de Alpen vormen de grens. Het is noord tegenover zuid, en dat de Seine van Parijs naar het nevelige Kanaal afwatert en niet naar de zwoele Middellandse Zee, doet in de praktijk aan de kracht van die voorstelling kennelijk weinig af. De feitelijke kaart en de mentale kaart die wij met ons meedragen hoeven niet altijd met elkaar te kloppen. Bovendien verschuiven van geval tot geval de grenzen, zodat menig volk zich op een bepaald punt plots in het tegenoverliggende kamp vindt ingedeeld.

Germania versus Romania – dat is dat deel van het Avondland dat bij het begin van de jaartelling barbaars was, maar vrij, tegenover dat deel dat onderworpen was, maar beschaafd. De Rijn vormt een cultuurgrens tussen elegante onoprechtheid en openhartige lompeheid, die zelfs na tweeduizend jaar niet geheel is vervaagd. Voor wie het mocht dreigen te vergeten: de Nederlandse Randstad ligt ten noorden van de scheidslijn, ook al heet deze in onze contreien dan de Moerdijk. En wie een beetje in het Duitse Rijnland thuis is, weet dat daar ook vandaag de dag nog een soortgelijk sentiment onderhuids voortleeft. Men voelt er zich in een bepaald opzicht geestelijk meer verwant met de vrolijke Fransen dan met de onbehouwen Pruisen; niet voor niets ving Azië volgens Adenauer op de weg naar Berlijn al even achter het Hermannsdenkmal aan. Als geboren Keulenaar zat hij zelf tenminste aan de keurige kant van de Rijn.

Deutschlands gute Ecke, zo betitelen derhalve de burgers van de ooit Romeinse bisschopsstad Mainz vertederd de oever waarop zij zelf wonen en de twintig eeuwen oude, nu met ondoordringbaar struikgewas overdekte ruïne van hun eerbiedwaardige Eichelstein koesteren, de cenotaaf voor de hier ergens dodelijk van zijn paard

'Die Anatomie des Preußen und des Bayern', karikatuur van Josef Blaumeister uit 1979, vrij naar Leonardo da Vinci.

gevallen keizerlijke adoptiefzoon Drusus, hun beschavingbrengende Romeinse generaal. Aan gene zijde van de rivier huizen nog steeds de vreugdeloze barbaren, ook al lopen ze nu niet meer in berenvellen maar in het maatkostuum van de Bundesbank rond. Daar wonen de humorloze nazaten van die zwaardzwaaiende Hermann, die toen de Duitse wouden verdedigden, en nu de Duitse mark. *Deutschlands gute Ecke*: zo is Mainz volgens Mainz. Volks en gemoedelijk, soepel in de omgang en zonder kapsones, katholiek, wars van Pruisische *Prinzipienreiterei*, een stad waar men tenminste van het leven weet te genieten, Duitse degelijkheid met Franse flair combineert. Wiesbaden, dat monsterlijk groot uitgevallen Wassenaar direct aan de overkant, daarentegen is – en de Mainzer verheelt hier niet zijn afkeer – stijf, verwateren, protestants, formalistisch, dat is het nurkse, kille noorden. Het is geen toeval dat de grootste bon-vivant onder de hedendaagse Bondsduitse politici, Oskar Lafontaine – *nomen est omen* – regeerde in Saarbrücken. Van daar is het gelukkig nog maar een paar kilometer naar de grens.

Germania versus Romania – dat is het Europa van de wouden versus dat van de weiden, het Europa van het bier versus dat van de wijn, het Europa van de worst versus dat van de kaas. Het is het Europa van het orgel en dat van de operette, van het gevoel

Thomas Mann, der Ruhmesdichter der deutschen Republik

(Der Dichter Thomas Mann hat in einer Rede ein
hohes Loblied auf die heutige Republik gelesen.)

Hymne schwinge dich! — Jubel entringe sich! — Hoch
zum Licht hinan! — Ich, der Thomas Mann — Ich
befinge dich — Republikanisches — Thomasmanisches

Höchstes Prinzip! — Göttliche Geistespur! — Einheit
vor: Staat + Kultur. — Herrliches Menschheitsbit. —
Himmelscher Weisheitschild. — Der dich zum Höchsten
hebt, — Zum Objektivsten strebt, — Neudeutsches Reich!

Ich überschlage mich, — Ehrfurchtsvoll wage mich —
Mit meinem Segen vor. — Neige dein hultvooll' Obr:

Züß! deine Wonne ganz! — Siehe im schönsten Kranz —
Die Schieber des Vaterlands! — Heil sei mit dir!

'Thomas Mann, der Ruhmesdichter der deutschen Republik', karikatuur van Johnson uit de *Kladderadatsch* (1923) naar aanleiding van zijn rede 'Von deutscher Republik', waarin hij een grote politieke ommezwaai maakte door partij te kiezen voor de westerse democratie.

tegenover dat van de zinnen, van de romantiek en de erotiek, van de ethiek en de esthetiek. Het was anno 1914 bij Thomas Mann min of meer het Europa van de *Kultur* versus dat van de *Zivilisation*.

Deze culturele antithese, realiteit dan wel hersenschim, heeft in de loop der eeuwen in ons denken diepe voren getrokken. Zij correspondeert bovendien – en dat verhoogde haar bruikbaarheid in het verleden aanzienlijk, niet in de laatste plaats tijdens de Bevrijdingsoorlogen van 1813 en de Eerste Wereldoorlog van 1914 – met de politieke tegenstelling tussen Frankrijk en Duitsland: de tegenstelling, die elfhonderd jaar Europese geschiedenis heeft gedomineerd, van 843 tot 1945, van Verdun tot Potsdam. De strijd tussen de Duitse keizer en de Franse koning, tussen Habsburg en Bourbon, Blücher en Napoleon, het komende tweede keizerrijk en het gaande, de Nazi's en de Derde Republiek, kreeg zo bij tijd en wijle een mentale, ja morele diepte, die pas de hevigheid ervan leek te verklaren. Zij kreeg bovenal een tijdeloze dimensie, die ook bij toekomstige confrontaties regelmatig een beroep op de inzet van alle krachten zou weten te legitimeren.

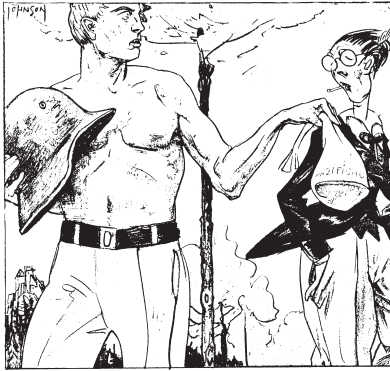
Dat Thomas Mann in zijn speciaal voor frontsoldaten geschreven *Gedanken im Kriege* in september 1914, opmaat tot een pamfletachtig geschrift met de titel *Friedrich und die große Koalition*, zo met de onverzoenlijkheid van Duitse cultuur en Franse civilisatie schermde, was niet zonder grond. Juist toen immers was de behoefte aan een karikaturaal beeld van de tegenstander groter dan ooit. Het moest in de waanzin van de massaslachting helpen om ter wille van het behoud van de Elzas over de Duitse loopgraven de onversaagbare geest van Frederik de Grote vaardig te doen worden, die in een even gevaarlijke situatie ook stand had durven en weten te houden.

Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog, toen de nationaal-culturele hysterie aan beide zijden van de Frans-Duitse taalgrens zijn hoogtepunt bereikte, werd zodoende andermaal de diepste laag van het sluimerende Romaans-Germaanse sentiment aan-geboord. Over en weer keerden de schimmen uit het verleden in de propaganda terug: in de Franse die van Hermanns Germanen

gereïncarneerd in de woeste Duitse barbaar met *Pickelhaube*, in de Duitse die van Varus' gedegenereerde Romeinen aan Franse zijde, waarbij alles wat er met de laatsten mis was, regelmatig gemakshalve ook maar tot de geallieerde Engelsen werd uitgebreid. In aangepaste vorm maakte men zo nog steeds dankbaar gebruik van menig overgeleverd Romania-cliché, ofschoon het accent daarbij, dankzij die Britten, met het oog op het traceren van de oorzaken van de vermeende morele defecten veelal noodgedwongen van een volkskundige naar een staatkundige tegenstelling verschoof. Veel ethische mankementen die ooit op etnische gronden aan de tegenpartij werden toegeschreven, vonden nu als uitvloeisel van de – met het eigen zegenrijke autoritaire keizerrijk geconstrasteerde – kwalijke westerse democratie in de beeldvorming van de Franse ervvijand in karikaturale vorm opnieuw hun weg.

Voor Thomas Mann was civilisatie zodoende inmiddels een typisch Frans *en* Engels verschijnsel, dat voor de ontwortelde moderne industriële massamaatschappij in West-Europa stond, voor een samenleving, waar persoonlijk genot de hoogste waarde vertegenwoordigde, waar het leven werd gelijkgesteld aan lust en luxe ten eigen bate in plaats van aan leiden en lijden in dienst van een hoger doel, waar men zodoende aan de poeders en parfum van het modepaleis boven de modder en stront van het loopgravenheldendom de voorkeur gaf. Het stond voor oppervlakkige windbuilen die zich in wufte bordelen aan frivole uitspattingen te buiten gingen, om er vervolgens op beschaafde toon verlekkerd over te schrijven, voor leeghoofdige estheten, in wier geschriften de inhoud het verloor van de gekunstelde vorm. Zo iemand was een *Zivilisationsliterat*, en dat kon je volgens Thomas Mann maar beter niet zijn. De Duitsers waren dan ook géén *Zivilisationsliteraten*. De Duitser van Mann was een man.

De *Zivilisationsliterat* vormde namelijk de exponent van het verwekelijkte karakter van de in die jaren bij uitstek als minderwaardig en vrouwelijk gescholden Franse natie, waarbij de Duitse als militair en mannelijk fier afstak – een contrast dat men al in de zestiende eeuw bij de humanist Ulrich von Hutten vindt, alleen heetten de slappe Fransen daar nog Italianen. Ook zij golden

'Den Stahlhelm mir! Das Ding da Dir!', antipacifistische karikatuur uit de *Kladderadatsch* van 31 mei 1931.

toen al als een soort van halfzachte weekdieren, wier moed even klein was als hun moederbinding groot. De Zivilisationsliterat van bijna vier eeuwen later was psychisch nog steeds van het zwakke geslacht, een behaagzieke hedonist zonder wortels en ruggengraat, die gezien zijn hang naar de huiselijke pappot de innerlijke tucht van het soldatenbestaan en gezien zijn neiging tot tegenspraak de geestelijke verrijking van het officierenbevel had ontbeerd: *Unter der Militärdiktatur*, zo kon de Duitse frontsoldaat anno 1914 ter opmontering in Manns oorlogsoverwegingen lezen, *ist Deutschland erst frei geworden*.

Civilisatie stond daarmee voor materiële gemakzucht, voor de chaos van de decadente westerse democratie, voor een dunne vernislaag van aangeleerde modieuze maniertjes, die met enig krabben weer moeiteloos verwijderd kon worden en dan slechts een hol vat, een holle fat, overlieten. Wij Duitsers, aldus Mann, wij zijn gelukkig niet zo. Wij zijn Duits en diepzinnig, wij houden van Bach en van orde. Wij hebben de westerse civilisatie niet nodig. Wij Duitsers hebben namelijk *Kultur*. En dat was kennelijk iets heel anders, iets wat je niet even snel aan de hand van etiketboekjes instudeert. Dat zit in de ballen.

De aard van de politieke tegenstelling tussen Fransen en Duitsers, die voeding gaf aan dergelijke vijandbeelden, was echter in de daaraanvoorafgaande eeuwen geenszins constant geweest, en juist